

UMJETNIČKA DJELA NA SRUŠENOM SUSTIPANSKOM GROBLJU U SPLITU

Duško Kečkemet

UDK 726.8.036: 73.036](497.13 Split) !18/19"

Izvorni znanstveni rad

Duško Kečkemet

Split, Fakultet prirodoslovno matematičkih znanosti i odgojnih područja

Opisuju se umjetnički spomenici, skulpture i arhitekture na nekadašnjem splitskom izvangradskom groblju Sustipanu (V. Andrića, I. Rendića, Š. Carrare, A. Ferraronija, I. Meštrovića, F. Rosandića i dr.).

Groblje Sustipan na pošumljenom grebenu na ulazu u splitsku luku bilo je jedno od najistaknutijih izvangradskih groblja prošlog i početka ovog stoljeća. Bez sumnje je bilo naj slikovitije. Ujedno je bilo zorni odraz građanskih staleža toga razdoblja, ali i svojevrsna povjesnica istaknutih ličnosti koje su u životu grada, regije, pa i nacije odigrali vidnu ulogu. Predstavljalo je i svojevrsnu galeriju skulptura poznatih kipara, a još više raznolik i brojnu zbirku radova lokalnih klesara.

Podignuto je 1826. na položaju već porušenog benediktinskog samostana "Sv. Stjepana pod brorovima" koji je u povijesti Splita odigrao presudnu ulogu. Zaključujući prema oskudnim sačuvanim zapisima, autor projekta Sustipanskog groblja bio je tada mladi splitski arhitekt, kasnije i istaknuti konzervator, ahr. Vicko Andrić.

Nakon osnutka novog gradskog groblja na Lovrincu 1928. godine zabranjeno je daljnje pokapanje na Sustipanu, ali je ono, u obiteljskim i bratimskim grobnicama, ipak potrajalo do Drugog svjetskog rata.

Poslijeratna općinska vlast naredila je uklanjanje starog groblja. Konzervatori i stručnjaci namjeravali su sačuvati nekoliko izdvojenih skulptura istaknutih kipara u predviđenom parku, ali ni to nije uslijedilo. Dvadesetak grobnica prenijele su obitelji na novo groblje, nekoliko istaknutih skulptura bilo je privremeno pohranjeno u dvorištu Arheološkog muzeja (nedavno preneseno na novo groblje da se tamo ukrasno postavi), dio spomenički vrednijih nadgrobni ploča i skulptura pohranjen je u Muzeju grada Splita; sve ostalo preneseno je 1960. i 1961. na hrpu kod novog groblja i postepeno razneseno i uništeno.

Splitsko groblje, kao ni ostala groblja devetnaestog i dvadesetog stoljeća, nije predstavljalo zbir prvorazrednih umjetničkih spomenika, već više malograđanski ukus svoga

vremena, katkada i primjere neukusa i kiča, ali je na njemu nevelikom ipak postojala značajna galerija skulptura naših majstora posljednjih desetljeća prošlog i prvih ovog stoljeća koja je bila vrijedna pažnje i očuvanja, a nikada rasturanja i uništenja.

Među tim skulpturama isticala su se tri djela prvog hrvatskog kipara građanskog društva Ivana Rendića (1849.-1932.). Iako se dva puta pokušao nastaniti u Zagrebu i stalno djelovati u našoj sredini, ta mu sredina još nije omogućavala egzistenciju umjetnika, pa je gotovo cijeli stvaralački vijek proveo u Trstu, ali je stalno putovao domovinom i preuzimao narudžbe portreta, nadgrobni i javnih spomenika. Neke je alegorijske figure nadgrobni spomenika, prema običaju tadašnjih kipara, odlio ili dao isklesati u mramoru nekoliko puta, pa ih se može vidjeti na nekoliko naših groblja ili na onom tršćanskom.

Prvi spomenik što ga je Rendić izradio na Sustipanskom groblju bio je alegorijski lik "Vjere" ("Credo") na velikoj grobnici obitelji Katalinić, u kojoj su bila pokopana i dva splitska načelnika iz te obitelji.

Gipsani model alegorijskog lika "Vjere", djevojku s križem na prsima, izradio je Rendić u Trstu 1900. godine i izložio na Proljetnoj umjetničkoj izložbi u Zagrebu 1901. U broncu ju je odlio 1901., kada je i grobnica izrađena i postavljena. Da je Rendić autor čitave grobnice dokazivao je njegov potpis na kapelici: I. RENDIĆ. Veličina grobnice bila je čak 1000x300 cm, a visina skulpture 160 cm. Natpis na grobnici bio je OBITELJ KATALINIĆ. Skulptura, dobar realistički rad, danas je na novom splitskom groblju, kod mrtvačnice, a grobnica je uništena 1961.

Alegorijsku figuru "Vjere" odlio je Rendić više puta: kao polulik 1902. na grobnici Ivana Šabeca u Trstu i kao cijeli lik pod baldakinom na grobnici Đure Ružića na Trsatu u Sušaku 1904. god.¹

Drugi Rendićev nadgrobni spomenik na Sustipanu bio je onaj što su ga splitski Hrvati podigli svom stranačkom vođi i dugogodišnjem načelniku Gaji Bulatu 1902. godine. Rendić je te godine, kada je Bulat umro, izradio i njegovo poprsje u znak zahvalnosti što mu je Bulat pomogao pri prvom školovanju i odlasku iz Supetra u Trst i Firenzu.

Bulatov se nadgrobni spomenik sastojao od podzemne kripe i visoke stele na kojoj su bili ukrasi u reljefu i raznobojnom mozaiku, u stilu Rendićeve osobne secesije i folklornim elementima, i plitki reljef poprsja Gaje Bulata. Grobnica je bila ograđena dekorativnom željeznom ogradom. Plašt što se Bulatu spuštao s ramena bio mu je skupljen pod prsima, uz grančicu lovora, pa je time i taj reljef imao oznake secesijskog stila. Gipsani model reljefa izrađen je u Trstu 1902. i odliven u bronci kada je u Rendićevom tršćanskom atelijeru izrađena i nadgrobna stela. Reljef je veličine 80 x 55 cm, a stela je bila visoka 400 cm. Reljef je sačuvan u Muzeju grada Splita, a ostali dijelovi grobnice, sa stelom, su uništeni 1961. Signatura na steli je bila: I. Rendić, a natpis: DRU GAJI F. BULATU HRVATI. Svečano otkriće spomenika bilo je obavljeno 1. XI. 1902.²

Treća Rendićeva skulptura na Sustipanu bio je alegorijski lik "Meditacija", dobra realistička skulptura sjedeće zamišljene žene, glave podbočene o lijevu ruku. Model skulp-

¹ D. Kečkemet, Ivan Rendić, Supetar 1969., str. 373-374, sl. 373, 378, 381, 439.

² Isto, str. 374-375, repr. str. 237, 238, 374.

I. Rendić, "Vjera" sa nadgrobnog spomenika obitelji Katalinić

ture je Rendić bio izradio 1897. godine i postavio ju je, odlivenu u bronci, na grobnici Emanuela Pristera pod arkadama zagrebačkog groblja Mirogoja iste 1897. godine. Skulptura je visoka 170, a široka 120 cm. Drugi je put odlio alegorijsku skulpturu "Meditacije" 1908. za nadgrobnog spomenik splitskog načelnika Vicka Mihaljevića, postavljen na Sustipanskom groblju ljeti 1909. godine. Kompozicija čitave grobnice bila je jednostavna, a sjedište od crnog i crvenog granita pridonosilo je skulpturi. Nenametljive su bile brončane aplike secesijskog stila. Ukupna veličina grobnice bila je 310 x 326 cm. Rastavljena je i uništena 1961., a skulptura se nalazi na novom groblju, kod mrtvačnice. Tu je skulpturu Rendić još jednom odlio i postavio oko 1908. na grobnicu obitelji N. Colombisa na tršćanskom groblju.³

³ Isto, str. 393-394, sl. str. 232, 252, 393, 444-445; Zv: Novo djelo kipara Rendića, Sloboda, Split, 18. VI. 1909.

I. Rendić, Nadgrobní spomenik Gaje Bulata

Skulptura koja je privlačila pažnju posjetitelja Sustipanskog groblja bio je alegorijski lik u kamenu sjedeće žene s lubanjom u ruci na grobnici obitelji Nikolić. Taj je nadgrobní spomenik postavila kapetanu Visoinu njegova udovica, rođena Nikolić, 1907. godine. Rad je splitskog kipara i ebaniste Šimuna Carrare (1864.-1933.), koji je i sam bio pokopan na tome groblju. Iako je Carrara bio poznat po svojim sitnim, minuciozno izvedenim radovima u slonovoj kosti, kao i rezbarijama u drvu, ova skulptura prirodne veličine, isklesana u mramoru, odaje vrsnog kipara i izdiže se nad stereotipnim grobljanskim skulpturama klesarskih radionica. Zamišljeni lik djevojke što promatra mrtvačku lubanju i razmišlja o smrti realistički je izveden i nije zašao u banalnu romantiku, kako bi se od takvog motiva moglo očekivati. Figura je bila čak vrlo dobro uklopljena u arhitekturu čitavog nadgrobnog spomenika s kamenim postamentom i visokom stelom s križem u pozadini. Signatura na postamentu bila je: S. CARRARA, Danas se skulptura (bez ruke i lubanje koje je netko

"Meditacija", sa nadgrobnog spomenika V. Mihaljevića (detalj)

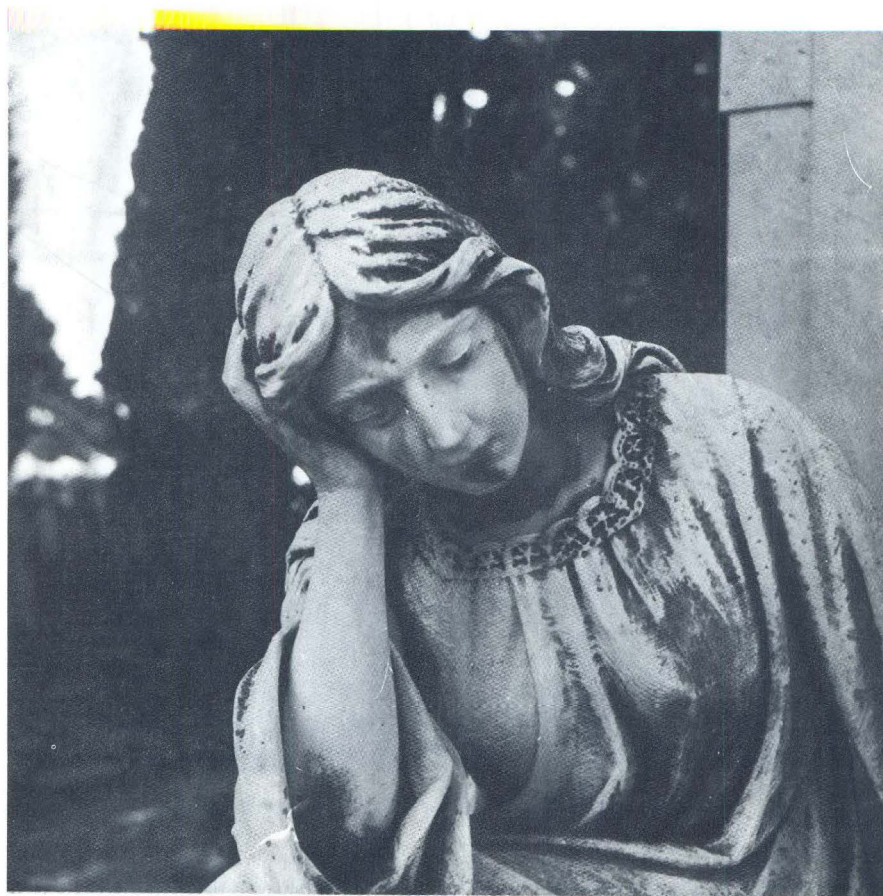
odlomio i odnio) nalazi u stražnjem vrtu Arheološkog muzeja, a ostali dio nadgrobnog spomenika je 1961. uništen.⁴

Šimun Carrara je autor i nadgrobnog spomenika autonomnaškom gradonačelniku Antunu Bajamontiju.⁵ Na postamentu, ukrašenom s dva pojasa, je kamena okrugla žara s posvetnim natpisom njegove supruge, a nad njom kameni križ s cvjetnim vijencem, tipičnim Carrarinim radom. Spomenik je izveden u splitskoj klesarskoj radionici Pavla Bilinića. Signatura je bila: F. Bilinić. Danas je u lapidariju Muzeja grada Splita sačuvana samo uma s natpisom, a križ s vijencem je prenesen na Lovrinac (iza mrtvačnice).

U Bilinićevoj je radionici nastao i jedan istaknuti sustipanski nadgrobni spomenik obitelji Lalić. Na pokrivu velikog stiliziranog antičkog sarkofaga stajao je anđeo raširenih krila u naravnoj veličini. Desno i lijevo od sarkofaga, na postoljima, bili su likovi dva anđelčića, jedan sjedeći, a drugi stojeći, zakrivajući uplakano lice, s cvijećem u ruci. Signatura na grobnici je bila: PAOLO BILINIĆ.

⁴ Al cimitero, Il Dalmata, Zadar, 27. VII. 1907.; *D. Kečkemet, K. Prijatelj*, Dva dalmatinska umjetnika prošlog stoljeća, Split 1958.

⁵ *D. S. Karaman*, Spljetski umjetnici, Rukopis u Muzeju grada Splita.

Š. Carrara, Alegorijski lik na grobnici obitelji Nikolić (detalj)

Bilinić je za izvedbu figura Lalićevog nadgrobnog spomenika pozvao iz Milana talijanskog kipara Artura Ferraronija. Kao model za anđelčice uzeo je Ferraroni dva Bilinićeva sinčića, od kojih se jedan, Harold Bilinić, kasnije istakao kao arhitekt, posebno kao stalni suradnik Ivana Meštrovića na njegovim graditeljskim izvedbama. Kipar Ferraroni je u Bilinićevoj, vrlo djelatnoj klesarskoj radionici tijekom nekoliko godina izveo veći broj skulptura za nadgrobne spomenike i oltare što su u Bilinića izvođeni, ali njegova je presudna uloga bila u prvim kiparskim uputama mladim početnicima Ivanu Meštroviću i Tomi Rosandiću u toj radionici.⁶ U Ferraronievoj mletačkoj radionici kasnije je učio i kipar Dujam Penić.

Mladi je Ivan Meštrović, tek završivši Umjetničku akademiju u Beču, izradio 1905. portret sina splitskog načelnika Vicka Milića, Milivoja, koji je 1902. umro mlad nakon

⁶ D. Kečkemet, K. Prijatelj, Počeci Ivana Meštrovića, Split 1959., str. 9.

A. Ferraroni, Anđeo na grobnici obitelji Lalić

završenih studija. U kamenu je Meštrovićevo poprsje isklesao u Bilinićevoj splitskoj radionici kipar Milan Cindrić. Bio je to odličan realistički izveden portret, prožet nekom sjetnom finoćom i elegancijom. Jedan luđak, koji je pedesetih godina oštećivao sustipanske spomenike, bio mu je odlomio nos i dio uha. A zatim, pred uklanjanjem starog groblja, nasljednici te obitelji prodali su poprsje s grobnice jednom kolekcionaru u Zagrebu. Kad ga je izradio, 1905. godine, izložio ga je Meštrović javnosti u Bilinićevoj radionici, a u povodu stote obljetnice Meštrovićevega rođenja bilo je izloženo u Muzejskoj prostoru u Zagrebu na prigodnoj izložbi "Ivan Meštrović u privatnim zbirkama" kao vlasništvo Muharema Zulića iz Zagreba. Poprsje je veličine 62,5x45x27 cm.⁷

I mladi je kipar Toma Rosandić imao na Sustipanu jednu od prvih svojih skulptura. Kada je 1905. umrla kći splitskog profesora Gasperinija, izradio je u ovalu uokvirenom

⁷ Djelo kipara Meštrovića, *Naše jedinstvo*, Split, 29. VIII. 1905.; *D. Kečkemet*, nav. dj. (6), str. 16; Katalog izložbe: *Ivan Meštrović u privatnim zbirkama*. Zagreb 1983., br. 2.

ružama reljefno poprsje lijepe dvadesetogodišnje Rite Gasperini. Odjeća, frizura i čitav rad odaju duh vremena na prijelazu stoljeća. Iako potpuni samouk, do tada običan Bilinićev klesar, reljef odaje ruku talentiranog umjetnika. Potpis sa strane ovala je: ROSANDIĆ.⁸ Grobnica je, s navedenim reljefom, prenesena na novo groblje Lovrinac.

Nadgrobnu stelu obitelji Tudorić izradio je i potpisao splitski klesar Josip Barišković, a brončanu plaketu s likom pokojnika potpisao je splitski kipar Ivan Mirković, vjerojatno dvadesetih godina. Danas se grobnica nalazi na Lovrincu.

Umjetničkih djela splitskih kipara više nije bilo na Sustipanu, a znademo da u prošlom stoljeću u Splitu nije djelovao ni jedan kipar, sve do pojave Meštrovića, Rosandića, Deškovića, Penića u novije doba.

Na nadgrobnoj steli Nedjeljka Persića bila je brončana medalja s likom pokojnika, potpisana N. TOLIĆ, a u kamenu reljefna veduta Praga, gdje je pokojnik vjerojatno učio ili živio. O tom kiparu Toliću nemamo podataka.

Bilo je na starijem dijelu Sustipanskog groblja još dvadesetak skulptura i reljefa, uglavnom kamenih, ali to su bili većinom radovi splitskih klesara, odnosno klesarskih radionica, kojih je u gradu bilo desetak. Izuzetak je bez sumnje bilo poprsje u punoj skulpturi Spiridiona Paparele, na zidnoj konzoli pod arkadama. Bio je to dobar realistički kiparski rad iz konca prošlog ili početka ovog stoljeća. Kipar tog rada, nažalost, nije potpisan niti poznat.

Zanatski solidno izvedenu skulpturu predstavljao je stojeći ženski lik u naravnoj veličini, u kamenu, naslonjen na rustično kamenje s pergamenom, nad kojim je veliki križ, na grobnici Andrije Dvornika iz 1845. To je bila realistička skulptura s odjecima nedavnog klasicizma.

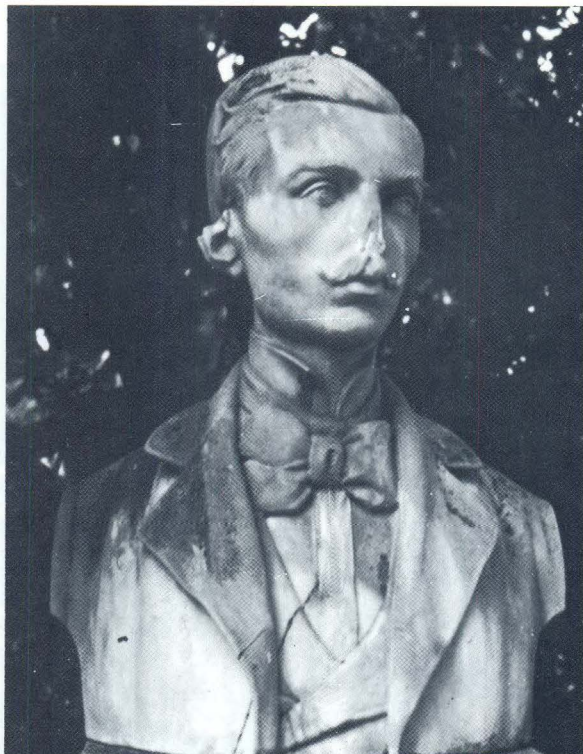
Veće ambicije imao je autor većeg plitkog reljefa s devet likova na nadgrobnom spomeniku Dujma Karamana iz 1877. godine. U neogotičkom okviru gotovo je slikarski, a ne kiparski izvedena kompozicija oplakivanja pokojnice. Prizor obitelji oko lijesa i pokojnice koju anđeo vodi na nebo poznajemo iz sličnog, znatno kvalitetnijeg i većeg Rendićevog reljefa na Gorjupovoj grobnici u Rijeci i na Salghettijevoj zidnoj slici u jednoj zadarskoj crkvi.

U bronci je bio izveden ovalni reljef s likom Bogorodice na nadgrobnoj steli bogato izvedene grobnice s lijepim kićenim kamenim klecalom obitelji Šperac. Na istoj je grobnici i brončani portret djeteta iz 1901. godine. Oba, inače dosta dobra reljefa su bez potpisa.

Slikovito se na pozadini tamnih zelenih čempresa ocrtavala silueta vitkog mramornog anđelčića nad grobom Lucije Casinotti, djevojke preminule 1894. godine.

Lošiju kiparsku (ili klesarsku) ruku odaje portret pokojnog mladića, posljednjeg odvjetka stare obitelji Maroli iz 1913. godine. Teatralna je i neskulptorska cijela kompozicija pretencioznog nadgrobnog spomenika, prelomljenog hrastovog stabla s kamenjem pod njim i grbom Marulića.

⁸ Osmrtnica Rite Gasperini, Jedinstvo, Split, 17. III. 1905.; È morta... Il Dalmata, Zadar, 19. VIII. 1905., str. 1; *D. Kečkemet*, nav. dj. (6), str. 21.

I. Meštrović, Portret Milivoja Milića

Iz neke splitske klesarske radionice izašao je i inače skladan figuralni spomenik nad grobnicom Dujma Derossija s malenim anđelom pod kamenim baldakinom.

Nije se likovnom kvalitetom isticao reljef žene na grobnici Marice Zlodre, preminule 1869. godine, kao ni reljef žene na grobnoj steli djevojaka tragično preminulih u bombardiranju 1943. obitelji Mandić. Malena skulptura Bogorodice s djetetom bila je na steli edikuli Anke i Mate Senjanović. Medaljon u bronci nalazio se na nadgrobnoj steli obitelji Petričić, a brončana plaketa na nadgrobnom spomeniku mladog medicinara Božidara Tudorića, umrlog 1925. godine.

Bilo je na Sustipanskom groblju i dosta nadgrobnih skulptura dekorativno-alegorijskog, ali ne figuralnog karaktera. Neki su se od tih grobnih spomenika vrlo skladno i slikovito uklapali u opći romantični ugođaj staroga groblja s čempresima i borovima kao pozadinama, pogotovo što su to odreda bili klesarski dobri kameni ili mramorni radovi. Bilo je nekoliko lijepo oblikovanih, suvremeno stiliziranih sarkofaga, koji kao da su slijedili tradiciju onih antičkih na tome groblju. Tako bogato ukrašeni sarkofag obitelji Jelić-Dražoević ili jednostavniji ali skladniji sarkofag Ivana Jeličića. Isticali su se među tim jednostavnijim nadgrobnim spomenicima visoki obelisk s urnom na vrhu arhitekta Augusta Thare iz 1896. godine, kao i jednostavni kameni križ s prebačenom plahtom nad grobnicom Paška Mazzocca.

F. Rosandić, Portret Rite Gasperini

Neogotički stil odavalo je nekoliko grobnica u obliku oponašanja kapela, ali ispunjene arhitekture, poput kapelice s velikim križem obitelji Savo i druge obitelji Kocčić s reljefom Bogorodice koja drži Krista. Originalnošću i smionošću klesarske izvedbe odlikovao se naročito neogotički perforirani križ nad grobnicom Lucije Romei.

Secesijski stil nije bio obilnije zastupljen u kamenim nadgrobnim spomenicima na starom Sustipanskom groblju. Osim skromnog križa nad grobom novinara Vinka Kisića, izrazitom secesijskom stilizacijom opće arhitektonske kompozicije, ukrasom s lovorovom girlandom i slovima samog natpisa isticao se nadgrobni spomenik majora Stjepana Nagya. Znademo li da je splitski arhitekt Kamilo Tončić projektirao Nagyu izrazito secesijsku zgradu Sumpornog kupališta i čitamo li u smionoj secesijskoj kompoziciji te nadgrobne stele, naročito u arhitektonski oblikovanim stupovima s obje njezine strane, osebujni stil najpoznatijeg splitskog, a vjerojatno i hrvatskog secesijskog graditelja, onda nećemo pogriješiti ustvrdimo li da je i Nagyev skromni nadgrobni spomenik projektirao baš arh. Kamilo Tončić. Secesijskim stilom bila je oblikovana i nadgrobna stela s girlandama na grobu Miha Markovine, a jednako i željezna ograda oko te grobnice.

Mauzolej obitelji Micheli-Vitturi

Od grobljanske arhitekture većih dimenzija postojale su na Sustipanu samo tri sepulkralne spomeničke građevine. Prva je bila lijepi klasicistički središnji paviljon koji sam pripisao arhitektu Vicku Andriću.

Važan nam je izvještaj sjednice Namjesništva u Zadru od 29. listopada 1822. u kojemu se veli: "Okružno poglavarstvo Splita popraća dopis o nadležnostima inženjera Andrića za ovjerene radove što se odnose na projekt uspostavljanja tog Općinskog groblja na rtu Sustipana."

Iz njega se, zacijelo, može zaključiti da je Vicko Andrić, tada mladi "privremeni okružni inženjer" u Splitu, autor projekta groblja Sustipana. Da je on tek izvodio popratne radove na temelju projekta nekog drugog autora, taj bi u tom i sljedećim ispravama poimence bio spomenut.

Iako izvorni Andrićev nacrt (projekt) nije sačuvan, postoji njegov troškovnik za do tada obavljene radove, što ga je 17. listopada 1822. podnio nadležnom Okružnom poglavarstvu u Splitu. U njemu navodi izdatke: 1. za radnike koji su iskopali 24 jame do potrebne dubine; 2. za pomoćnike za geodetsku izmjeru zemljišta i za izradu skice (Tavoletta) tlocrta terena i pripadajućih građevina za groblje; također dnevnicu Andriću za jedan dan utrošen za izradu snimka tlocrta izvangradskog groblja; 3. najam za lađu do Šolte i natrag da bi se odredila površina zemljišta koje bi se Sjemeništu, vlasniku terena na Sustipanu, dalo u zamjenu za procjene što su ih učinili mjernici Gale i Krstulović, i za 3 dnevnicu rada na Šolti. Ukupno 37 fior., 30 cent.⁹

I u izvještaju financijske uprave u Zadru 15. prosinca iste godine Dalmatinskoj vladi govori se o tom Andrićevom troškovniku: "Privremeni okružni inženjer u Splitu Vicko Andrić za izradu (conformazione) jednog stalnog groblja i za sređivanje procjena odgovarajućih terena..."¹⁰ Namjesništvo na to odobrava 14. siječnja 1823. Okružnom poglavarstvu u Splitu da Andriću isplati zatražene izdatke u vezi s općinskim grobljem.¹¹

Iz navedenog Andrićevog projekta se vidi da je novo groblje tada projektirano samo u prvoj fazi razvoja, za pokapanja daljnjih deset godina, dok bi se nakon toga groblje širilo, jer je područje Sustipana to omogućavalo.

O arhitektu (ujedno i ovlaštenom mjerniku) Vicku Andriću kao projektantu splitskog groblja svjedoči i njegovo autorstvo u projektiranju groblja u Hvaru. Njegovo autorstvo pretpostavlja (iako za to nemamo sačuvanih pismenih dokaza) i središnji klasicistički paviljon na groblju Sustipan namijenjen odlaganju lijesa za trajanja pogrebnog obreda i blagoslova. Taj se paviljon, koji i danas postoji, u sačuvanim arhivskim spisima u vrijeme gradnje groblja ne spominje, nego tek kasnije, 1851. godine, ali on je morao već biti uctan u projektu groblja (koji projekt, nažalost, nije sačuvan uz ostale spise).

U Splitu je među građanima, a i među stručnjacima, prevladavalo uvjerenje da je taj klasicistički paviljon na Sustipanu podignut u vrijeme francuske uprave (kao i onaj sličan u Trogiru), pogotovo što se smatralo da je i gradnja groblja povezana s naredbom francuske vlasti o zabrani pokapanja u crkvama i osnivanju izvangradskih groblja.¹²

U indeksu izgubljenih arhivskih spisa u zadarskom Historijskom arhivu spominje se 1851. godine "podizanje jednog malog hrama na Groblju" i zatim "Groblje, o spriječenom podizanju jednog malog hrama unutar Groblja".¹³ Ti lapidarni podaci bez popratnih spisa svjedoče nam samo o približnom datumu sustipanskog paviljona.

⁹ Rendiconto... HAZ, SN, Spisi, 1823, III/8, 68, br. 245 (bez plana Sustipana).

¹⁰ Isto, br. 8196.

¹¹ Isto, br. 68/10.

¹² K. Prijatelj, *Les monuments français de Split et de Trogir*. Annales de l'Institut français de Zagreb 1945., br. 26-27, str. 267-268; T. Marasović - D. Vrsalović, *Srednjovjekovna opatija na Sustipanu u Splitu*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, LXV-LXVII, Split 1963.-1965., str. 182; Z. Mužinić, *Vremeplovska šetnja od Matejuške do Sustipana*, Nedjeljna Dalmacija, Split, 1. V. 1972., str. 20.

¹³ "Spalato - erezione d'un tempietto nel Cimitero". "Cimitero, circa l'erezione impedita d'un tempietto entro quel Cimitero". HAZ, SN, Indeks protokola, 1851/I, III/1 E, 1512, 1585, 2279; III/1 L 1512, 1585, 2179.

V. Andrić, Klasicistički paviljon

Postoji još jedan posredni dokaz o Andrićevom autorstvu tog klasicističkog paviljona.¹⁴ Među ranim studentskim projektima što ih je mladi Andrić donio iz Rima nakon studija postoji i jedan projekt malog okruglog paviljona, "Tempio rotondo", iz 1815., koji općim izgledom odgovara onome sustipanskom. Iako je taj paviljon bio kružnog tlocrta, a sustipanski je šesterostran; iako je prvi predviđao stupove u cijeloj visini, a drugi kraće na zidanoj ogradi; iako je prvi imao kupolasti krov, a drugi šatorasti, opća zamisao minijaturnog antičkog hrama centralnog tlocrta, okruženog dorskim stupovima i jednostavnim vijencem nad njim, je istovjetna.

¹⁴ Nacrti u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika u Splitu. Opis u popisu studentskih Andrićevih nacрта, Beč 1846.: "V. Uno studio d'invenzione in Prospettiva di Tempio rotondo, e contomo di Piazza ad archi. Fogli grandi d'Olanda... 1". Isti Regionalni zavod.

Središnji grobljanski paviljon na Sustipanu veoma je uspjela i stilski dosljedna klasicistička građevina, dostojna inventivnog arhitekta, prožetog antičkim duhom, a drugog takvog tada nije bilo u Splitu osim Vicka Andrića. Stoga možemo s velikom pouzdanošću (osim ako to neki naknadno pronađeni arhivski dokument ne pobije) pridati Vicku Andriću tu idealnu klasicističku građevinu, jedinu koju je vidljivu ostavio za sobom. Ona je ujedno i najbolji simbolični spomenik njegova klasicističkog duha.

Arh. Vicko Andrić (1793.-1866.) najistaknutiji je splitski graditelj i konzervator prošlog stoljeća, premda je glavnina njegovih građevinskih i konzervatorsko-restauratorskih projekata neizvedena. Osim paviljona na Sustipanu, projektirao je i sagradio zgradu Zdravstvenog ureda u luci, ali je i ta kasnije porušena. Izradio je snimke i projekte za uklanjanje kućica pred pročeljem Dioklecijanove palače, za čišćenje i korištenje "podruma" palače i za osamostaljenje i dogradnju mauzoleja-katedrale u Splitu.¹⁵

Drugu građevinu predstavljale su arkade uz dio sjevernog zida starog groblja, koje su se možda namjeravale zidati i dalje na toj strani groblja. Pod njima je bilo tek desetak grobnica. Budući da se arhitektonski nisu uklopile u cjelovitu koncepciju groblja, djelujući tek fragmentarno, nisu naročito pridonosile skladu Sustipanskog groblja.

Mauzolej obitelji Micheli-Vitturi, pak, lijepo se uklopio svojim osebnim oblikom i plemenitom građom bijelog kamena u parkovnu kompoziciju groblja. Bio je to jedini mauzolej na Sustipanu, građevina skladnih zatvorenih oblika, vrlo vrijedan primjer grobljanske arhitekture za rušenje kojega nije bilo nakakvog opravdanja. Mauzolej je podigla Tereza de Micheli Vitturi, udova Nani, svom pokojnom suprugu i sebi 1873. godine.

Uzmemo li u obzir da je neveliki povijesni i spomenički središnji dio sustipanskog groblja imao tridesetak zapaženijih kiparskih djela, među kojima i autore poput Rendića, Carrare, Rosandića, Meštrovića, Mirkovića i Tončića, te tri istaknutija arhitektonska ostvarenja, možemo s pravom govoriti o malenoj umjetničkoj galeriji na otvorenom, u jedinstvenom parkovnom i kulturno-spomeničkom ambijentu, što je barbarski uništena, jer je od navedenih skulptura samo mali dio sačuvan, i to izvan izvornog jedinstvenog okoliša koji mu je naročito pridonosio.

Međutim, možda je još veća ambijentalna i spomenička vrijednost starog groblja na Sustipanu bila u obilju i bogatstvu ostvarenja splitskih klesara i kovača. Tisućljetna kamenarska tradicija Dalmacije nije se toliko očitovala u galerijskim umjetničkim skulpturama ni u raskošnim palačama, koliko u ostvarenjima brojnih naših klesara, kamenara i pučkih graditelja koje je majstorska obrada kamena usmjeravala rezultatima čitavih skladnih cjelina i zavidnom majstorstvu rada. Klesarska je tradicija u prošlom i u početku ovoga stoljeća i u Splitu bila vrlo živa, naročito prije sve veće primjene strojne obrade kamena. A

¹⁵ D. Kečkemet, Hrvatski klasicistički arhitekt Vicko Andrić. Zbornik radova II. kongresa Saveza društava povjesničara umjetnosti SFRJ, Celje 1978., str. 31-36; isti: Projekt Vicka Andrića za uređenje pročelja i podruma Dioklecijanove palače, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, br. 233, Zagreb 1976.-1977., str. 31-73; isti: Rušenje Komunalne i Kneževe palače u Splitu, isti Godišnjak, br. 4-5, Zagreb 1978.-1979., str. 287-302; isti: Arhitekt i konzervator Vicko Andrić (u tisku u Izdanju Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika i Književnog kruga u Splitu).

Sustipansko je groblje bilo jedinstvena galerija klesarskog umijeća naše kamenarske primorske tradicije, poput nekih otočkih groblja, ali bogatije i mnogo razvijenije. Dok su se neke skulpture istaknutih kipara uspjele sačuvati - iako izdvojene od svojih spomeničkih cjelina i okoliša - to je zorna, privlačna i slikovita galerija našeg tradicionalnog kamenarskog umijeća netragom nestala. U nastojanju da zatru spomenike naše buržoazije, naredbodavci su zatrli spomenike naših klesarskih majstora i radnika.

Osim djelima izvedenim u kamenu, obilovao je spomenički dio Sustipanskog groblja i majstorskim ostvarenjem kovačkog zanata, ili točnije rečeno, primijenjene umjetnosti. Prema tradiciji građanskih groblja prošloga stoljeća, gotovo je svaka grobnica bila ograđena željeznom ogradom. Majstorstvo kamenih grobnica pratilo je majstorstvo tih ograda, izvođenih redovito ručnom tehnologijom kovanog željeza. Čak i više nego na samim grobnicama, očitovali su se stilovi pojedinih razdoblja baš na tim željeznim ogradama. Iako bez pretjerane kićenosti, nastojali su splitski kovači - kojih je tada u gradu također bilo mnogo - stvarati u klasicističkom, zatim u pseudostilovima s prevladavanjem neogitičkih ukrasnih elemenata, sve do vanredno lijepih i maštovitih secesijskih oblika i ukrasa i rjedih novijih funkcionalno oblikovanih ograda.

Moglo se naročito zapaziti da je oblikovanje željeznih ogradica, savijanje i kovanje u vatri, zanatski bilo logično i svrsishodno, bez vještačkog forsiranja željeza. Ograde su oblikovane od željeznih šipaka četvrtstog, okruglog ili plosnatog profila, s logičnim spajanjem željeznim prstenima, rjeđe zakovicama, a rijetko zavarivanjem. Stotinjak željeznih ogradica u starijem dijelu groblja predstavljalo je maštovito bogatstvo kovačkog umijeća. Također i neki željezni križevi nad skromnim zemljanim grobovima. Secesijska oblikovanja bila su naročito zanimljiva, posebno ona osebujna na Rendićevim grobnicama. Iako sam zahtijevao da se barem odabrani dio tih željeznih ograda pohrani, sve su - zbog nečije gramzljivosti - prodane u staro željezo.

OPERE D'ARTE NEL CIMITERO DISTRUTTO DI SUSTIPAN A SPLIT

Duško Kečkemet

Il cimitero di Sustipan, che sorge al di fuori della città di Split (Spalato), è stato fondato nel 1826 sul luogo dove sorgeva il convento benedettino medievale. È stato abolito nel 1961, e si è conservato solo un piccolo numero di sculture e lapidi sepolcrali. Oltre a numerose tombe, notevoli opere di scultura, vi erano anche tombe con figure allegoriche e ritratti, lavoro di noti scultori croati: Ivan Rendić, Šimun Carrara, Arturo Ferraroni, Ivan Meštrović, Toma Rosandić, Ivan Mirković e il mausoleo classicistico dell'architetto Vicko Andrić, che è il solo rimasto in loco.